

FEHÉR BENCE

DE ADMINISTRANDO IMPERIO VAGY DE PRONUNCIANDA LINGUA TURCICA?

KIVONAT: Bíborbanszületett Konstantin *De administrando imperio*-ja a X. századi magyar nyelvtörténet páratlan forrása, egy szempontból azonban nincs feldolgozva: a görög betűs glosszák hangsúlyjeleinek értelmezése hiányzik. Ehhez vissza kell nyúlni a kéziratok hagyomány eredeti jeleihez, a kétes kiadói emendációkat visszaállítva. A glosszákat végignézve kiderül, hogy nagyobb részükben végéles a hangsúly. Ez tudatos lejegyzői döntés, nem a görög nyelvhasználat hatása, viszont ellentétben áll a magyar nyelv várható tulajdonságaival is. Valószínűtlen az is, hogy a hangsúlyjel egyszerűen hosszúságot jelölne. Alighanem valóban véghangsúlyról van szó, erre pedig háromféle magyarázat lehetséges. Vagy idegen (valószínűleg török) nyelvű tolmács közvetítette a szavakat, vagy a Bulcsú–Termacsúküldöttség anyanyelve nem magyar volt, vagy pedig a X. századi magyar nyelv szubsztrátumhatás következtében átmenetileg véghangsúlyos irányba tolódott el. Mindegyik lehetőség erősíti Konstantin adatát a magyarok kétnyelvűségéről. Néhány név fonetikai szerkezete és hangsúlya is eltér a többségétől, megfeleltethető az elvárt magyar hangsúlynak, és ezek a szöveg egyes szakaszaiban összpontosulnak. Ezeket Konstantin valószínűleg más, független és a mi fogalmaink szerint is magyar nyelvű forrásból vette: ilyen a Levédia- és a Liuntika-történet. Ezenkívül néhány szónál a hangsúly elemzése valószínűvé teszi a szövegromlást, vagy éppen igazolja, hogy a szó valóban a magyar nyelv része (például βοέβοδοϛ).

KULCSSZAVAK: Bíborbanszületett Konstantin, glosszák, hangsúlyjelek, végéles hangsúly, kézirati hagyomány

Nem szorul magyarázatra, hogy Kónstantinosz Porphyrogennétosz (Bíborbanszületett Konstantin) *De administrando imperio*-ja¹ mind a korai magyar történetnek, mind a nyelvtörténetnek egyedülállóan fontos forrása. A nyelvtörténeten belül azonban aránytalanul kevés figyelem fordul a DAI nyújtotta fonetikai adatokra – holott például a magyar hangtörténet keltezési kérdéseiben is jelentős a magánhangzók görög betűs átírásának nála alkalmazott rendszere, amely teljesen más, mint a *Veszprémvölgyi Alapítólevél* (VA) rendszere.² Viszont Európa bármely más írásrendszerétől eltérően a görög írás alkalmas arra, hogy információt adjon a lejegyzett szöveg hangsúlyozásáról, márpedig az ómagyar hangsúlyozásra közvetlen bizonyosságot egyébként szinte lehetetlen szerezni – csak történeti rekonstrukció, valamint nagyon szűk körben a magánhangzó-változások természete³ alapján lehet következtetni rá. A görög glosszák hangsúlyozása viszont eddig szinte teljesen elkerülte a kutatás figyelmét.⁴

Igaz, *ab ovo* nem jelenthetjük ki, hogy a görög betűs szöveg hangsúlyjelei összefüggésben vannak a tényleges magyar hangsúllyal. Először is ezek funkcionálitása az idők során csökken: míg a klasszikus ókorban jelentésmegkülönböztető szerepű, teljes értékű tónusokat jelzett, addig a modern katharevúszában⁵ már csak hagyományörző díszek a betűk tetején. A változás fokozatosan történt, de Konstantin korára már erősen előrehaladt volt a folyamat, így a hangsúlyjelek alighanem már csak a legműveltebbek számára voltak különböző funkcionális értékűek (bár a DAI írói és másolói feltehetőleg éppen ebbe a kategóriába tartoztak). Másrészt – feltéve, hogy Konstantin, valamint az ő írói egyáltalán törődtek vele, hogy a hallott magyar hangsúlyt rögzítsék – nem egyértelmű, hogy a fennmaradt szövegen az eredeti hangsúlyjelek találhatóak,

1 A továbbiakban: DAI. Általunk is használt, legpontosabb kiadása: Moravcsik 1949.

2 Fehér 2021, 457.

3 Tehát pl. egy redukált, ill. kieső magánhangzóról fel kell tennünk, hogy hangsúlytalan.

4 Gyóni Máttyás volt az egyetlen, aki rendszert látott bennük (Gyóni 1943, *passim*), azonban olyan mennyiségű külön magyarázandó, kivételes esetet talált, ami már magában mutatja, hogy ez a rendszer aligha valós. Rajta kívül Papp István (Papp 1963, 294.) az egyetlen, aki felfigyel a hangsúlyjelekre, de csupán annyiban, hogy véleménye szerint teljes értékű magánhangzóra utalnak – ami igaz, de ennél jóval nagyobb jelentőségük lehet.

5 Pontosabban 1982 óta már ott sem, mert akkor a háromféle hangsúlyt elnöki rendelettel eltörölték. Vö. Mackridge 2009.

hiszen minden ismert kéziratunk egy XI. század második fele (bejegyzése alapján Dukasz János-korabeli) kódexre megy vissza,⁶ amely valószínűleg nem közvetlenül Konstantin (elveszett) őskéziratát másolja, hanem egy X. század végi közbűlsőt,⁷ tehát két másoló kezén is torzulhatott. Éppen a nem görög, a másoló számára értelmezhetetlen szavakban a legkönnyebb tévedni vagy akár szándékosan módosítani (tudatosan grécizálni) az adatot.

Bizonyos fokig azonban van lehetőségünk képet alkotni nem külön-külön, de együtt a két kérdésről: Konstantin a hallott hangsúlyt rögzítette-e? A másolók ezt mennyire őrizték? Amennyiben a barbár glosszák (nemcsak a magyarok, hanem a többi nyelvből valók is) a klasszikus görög számára leglogikusabb hangsúlyozást mutatják, valószínűleg vagy nem rögzítették az eredetit, vagy egy ponton egy másoló grécizálta az adatokat. Erre utalna tehát a (klasszikus, és nem bizánci értelemben) rövid végmássalhangzós szavak harmadéles (vagy hosszú utolsó előtti szótag esetén bizonyos arányban másodhajtott), hosszú végmássalhangzós szavak esetében másodéles hangsúly, kivéve bizonyos tipikus végződéseket, amelyek a görögben jellemzően végélesek (például -ρός végű hímnemű, -ίς végű nőnemű szavak). Könnyű megállapítani, hogy a Bíborban-született szövegében nincs így, tehát nem történt következetes⁸ grécizálás. A másolás során elkövethető másik jellemző torzulás lehetne, hogy egy eredetileg rendezett hangsúlyeloszlásból teljesen összevissza alakul ki. Ha pedig a magyar glosszáknál egyfajta megfogható rendszer mutatkozik, és az eltér a görög rendszertől, akkor elég valószínű, hogy a válasz mindkét kérdésre pozitív: az eredeti lejegyzés a lehetőségeken belül⁹ igyekezett követni a hallott kiejtést, és a másolók nem vagy keveset torzítottak.

6 Moravcsik 1949, 15. Egyébként a kódex ékezetei nagyon jól olvashatók és eléggé következetesek.

7 Moravcsik 1949, 33.

8 A magyar glosszáknál viszonylag sok a másodéles szó, amely elvileg lehet görög norma szerinti, azonban más magyarázat is kínálkozik rá.

9 Természetesen – és ez az előzetes feltételezésünk szerint szó elején hangsúlyos magyar nyelv szempontjából elég kedvezőtlen körülmény – azt nem várhatjuk, hogy görög szempontból hibás hangsúlyjelek kerüljenek ki, így háromnál több szótagos szó nem lesz elől hangsúlyos, de hosszú végmagánhangzós háromszótagos sem. Ilyen esetben a lejegyző szükségszerűen torzít az eredetin – de legalább ezt is felderíthető rendszer szerint teszi.

A kérdés eldöntéséhez lássuk tehát a Bíborbanszületett glosszáinak tényleges alakját! Ehhez mindenesetre két szempontból át kell tekinteni az anyagot: 1) Mik a ténylegesen magyar nevek? 2) Mi a kéziratos hagyományból rekonstruálható névforma?

Kétesen magyar glosszák

1. A magyar törzsnevek és magyar személyek nevei természetesen egyértelműek. Részben vitatottak azonban a tisztségnevek: a βοέβοδος ‘vajda’ alakot általában nem veszik számításba a magyar glosszák közt, mivel a szó szláv eredetű,¹⁰ etimológiája egészen világos (‘hadvezető’).¹¹ Szinte minden szláv nyelvből ismert, gyakorlatilag ebben az alakban maradt fenn az ószláv, orosz, lengyel és bolgár nyelvben¹² – viszont éppen ezekben a nyelvekben *paroxyton* hangsúlyú,¹³ eltérően a DAI adatától! A szó eleje felé tendáló hangsúly tehát arra vall, hogy a Bíborbanszületett nem szláv szóként ismerte,¹⁴ sokkal inkább megfelel egy magyar használatnak. Vannak modern szláv nyelvek, ahol az első szótag hangsúlyos, ezek azonban gyakorlatilag a Kárpát-medencét veszik körül,¹⁵ ez a hangsúlyozás tehát éppen egy Kárpát-medencei, magyar dominálta areális hatásnak tűnik. A magyar nyelvben pedig a szó mindenképp a XII. század vége óta adatolt (a szláv nyelvek jó részénél melleleg régebben).¹⁶ Nincs ben-

10 Már Miklosich 1886, 393. megsejti (ha nem is bizonyítja); ma minden szláv és magyar etimológiai szótár egyetértőleg vallja.

11 Terméketlen lenne arról a vita, vajon melleleg tükörfordítás-e a görög στρατηγός-ból.

12 Ószl. *βοικβoδa*, or. *boebóda*, bolg. *boǔbóda*, lengy. *wojewoda*.

13 A *vod* szótagra eső hangsúlyt őrzi román leszármazottja (*voievod*, *voivod*) is – mindezek alapján biztosra vehető, hogy ez a közös ősi szláv hangsúly.

14 Nemigen lehetett görög nyelvbe bekerült jövevényszó sem (egyébként is, ez esetben miért változtatott volna hangsúlyt?), hiszen a (jóval későbbi) középgörög előfordulásokban általában másodéles, és őrzi a szláv forrásnyelv *-a* szóvégét is (Du Cange 1688, I. 207–8.).

15 Cseh, szlovák, szlovén, szerb–horvát.

16 EWUng 1597: 1193 *Wajoda* (személynév)?, 1199 *voieuoda*, Fejér II 348: *voyuoda*, TESz III 1070: 1200 *voywoda*, 1209 *woyauoda* stb. Láthatólag a XII. század végére a szó alakja már két irányba szétfejlődött: részben szótagkiesés, részben a magánhangzó-harmónia megeremtése útján, tehát bekerülése jóval korábbra tehető.

ne tehát semmi lehetetlen, sőt igen valószínű, hogy a X. század közepére már bekerülhetett a szó a magyar nyelvbe (esetleg az itt talált avar őslakók nyelvén át?), s mint éppen a 38. *caput* mutatja, uralkodó/törzsfő nem hivatalos nevéként használták.¹⁷

Hihető, hogy a Κάβαροι (vagy Καβάροι) népnév sem magyar eredetű, de félszáz évvel a honfoglalás és ennél hosszabb idővel a kabar csatlakozás után jövevénytörzsként mindenképp számba veendő a magyar nyelvben.

Még kérdésesebb a folyónevek helyzete: ezek közül az őshazában említetknél valószínűsíthető magyar nyelvi voltak, viszont a „jelenlegi besenyő földön” említett folyóknál felvethető, hogy azokat besenyő alakban adják meg, az új hazában lévő folyóknál pedig, amelyeket a honfoglalók még csak félszáz éve ismertek, kérdés, hogy indokolt-e a nevüket már a magyar nyelv szókészletében tárgyalni.

Érdeemes megfigyelni, hogy a(z) eddigi tudásunk szerint) bizonyosan magyar szavak fonetikai jellemzői, szó szerkezete bizonyos fokig tipizálható. Jellemzően két- vagy háromtagúak (egytagú nincs köztük, a többtagúak feltehetően összetételek: Ἀτελακούζου, Κουρτουγεράτου); nem jellemző rájuk a szókezdő mássalhangzó-torlódás,¹⁸ de a hiátus sem; a görögre legjellemzőbb -α és -ο tővéghangok ritkák, a legtöbb szó vagy (egyébként görögre is jellemző) -η(ς), (a görögtől nagyon idegen) -ου(ς), vagy a mássalhangzók közül -χ végződésű. Mivel ezek középgörög kiejtése egyértelműen /i/, /u/, /χ/ volt, ez szintén egybeesik a legkorábbi ómagyar emlékek, így a TA tipikus végződéseivel.¹⁹

17 Szerepel még egy szokatlan szó a 38. *caput*ban, a ζάκαβον 'szokás, törvény'. Ez azonban a szövegösszefüggés szerint inkább kazárokhoz kapcsolódik, ráadásul besenyőkre vonatkoztatva is előkerül (8,17. ζάκαβα). A magyar nyelvnek tehát legfeljebb egy a kelet-európai sztyeppén általánosan elterjedt kifejezéseként lehetne része; ráadásul rég ismert szláv etimológiája van (legutóbb ld. Tohtaszjev 2016, 64.). Valójában ez minden bizonnyal már a görög nyelvbe adaptált jövevénytörzs, mert ismerjük hasonló jelentésben a Sudából is (δ 90); valószínűleg nem azonos eredetű a középgörög ζακόνιν (< διακόνιον) szóval (Du Cange 1688, I. 456.), de ha mégis, akkor csak szláv hatás alatt formálódott eredeti görög szó. Szláv tolmácsokra következtetni e két szóból, mint Sinor 1982, 300. teszi, indokolatlan.

18 Korai jövevénytörzsaveink tanúsága szerint is ez extrém módon idegen volt az ómagyar nyelvtől, hiszen szinte mindenben feloldják *prothesisszel* vagy *epenthesszel*.

19 Hogy a TA *meneh*, *azah* végződésével az alak homológ, az világos, de hogy ez milyen fonetikai értéket fejez ki, közvetlenül nem árulja el, ezt inkább hangtörténeti alapon tudjuk

Ebből a szempontból megvizsgálva egyértelmű, hogy mind az újhazai, mind a „besenyőföldi” folyónevekkel valóban probléma van: mindkét csoportnál van mássalhangzó-torlódásos forma (Κρίσος, Βροῦτος, Τροῦλλος), egyben -o tövűek is (és még a Σέρετος), és van -α tövű (Τίτζα) is. Csupán a besenyőföldi (etelközi) Βαρούχ, Κουβοῦ alakok felelnek meg maradéktalanul egy „magyar” sémának, bár ezeknél azt sem lehet kizárni, hogy besenyő szavak,²⁰ és a Kárpát-medencei Μορήσης, Τιμήσης, Τούτης. Mindezek közt vannak ókorra visszamenő nevek,²¹ de az ókori ragozási formát már elvesztették. Ezért az utóbbi három lehet a honfoglalók nyelvébe már integrált jövevényszó – azonban hihető az is, hogy az őslakók nyelvében vesztették el az ókori formai jellemzőket! –, a többi folyónévnél azonban valószínűbb, hogy a Kárpát-medencei őslakosság nyelvében használatos formát mutatják, s az már cikkünkön túlmutató kérdés, vajon ez(ek) a nyelv(ek) milyen kapcsolatban állt(ak) az ősmagyarral. A kérdéses két folyónévtípusból ezért (kérdőjelesen) csak a Βαρούχ, Κουβοῦ, Μορήσης, Τιμήσης, Τούτης neveket vehetjük be a listánkba.

---

rekonstruálni. Ugyanez igaz *mutatis mutandis* az -u (cf. *feheru uaru, hodu utu, de: kereku stb.*) végződésre is. Egyik esetben sem vehetjük ugyanis evidenciának, hogy a latin betűs lejegyzés azonosítható a mai latin hangértékkel!

- 20 Látni kell azonban, hogy a magyar glosszák tipikus szószerkezete a besenyő glosszákétól (ezekből a DAI 37. 33 db-ot tartalmaz) is eltér: az utóbbiaknál kifejezetten sok négy-öttagú szó van (bár ezek gyaníthatóan összetételek), egytagú is akad, a szó végén többnyire mássalhangzó áll (-α és -η is előfordul), sok a hiátus és van néhány mássalhangzó-torlódás is; előfordul a magyar szavakban került ω. Ezért legalábbis Κουβοῦ inkább magyarnak, mint besenyőnek hihető. Tegyük hozzá, hogy a DAI 42. több folyónak enyhén más (besenyő?) névalakját adja.
- 21 Maros: Μάρισος (Strabón VII 3,13., Héródianos, De prosodia catholica 3,1.), Μάρις (Héródotos IV 49.), *Marisia* (Jord. Get. 22,113., Rav. IV 14.). Körös: *Grisia* (Jord. Get. 22,113.), *Gresia* (Rav. IV 14.). Temes: (valószínűleg) Τιφήσας (Priscus rhetor), *Tibisia* (Jord. Get. 34,178., Rav. IV 14.). Prut: Πόρρατα/Πυρητός (Héródotos IV 48.). Tisza: *Tisia* (Jord. Get. 5,33., Rav. IV 14., korábban *Pathissus* nevet viselt). Mint láthatjuk, egyik alak sem *pontosan* felel meg az ókorinak, de nem látszik világos rendszer, mi szerint fejlődtek a népvándorlás-korban itt élő népek nyelvében.

A rekonstruálható névforma

Szerencsére a DAI szövegtörténete meglehetősen egyszerű, lényegében minden szövegvariáns őse az 1059 és 1081 közt keletkezett P.²² Ebben ugyan vannak javítások, de a magyar glosszák hangsúlyait éppen nem érintik; a leszármazott kódexek és az őskiadások emendatiói vagy rontásai aligha visznek közelebb az eredeti alakhoz. Érdekes módon azonban Moravcsik Gyula kiadása a P hangsúlyjeleit egy szempontból szisztematikusan megváltoztatta: az -ή, -άς, -áv, -ούς végződés hangúlyát hajtottra cserélte (-ῆ, -ᾶς, -ᾶν, -οῦς).²³ Ennek szövegalaipa nincs, sem a másodlagos kódexek, sem az őskiadások nem tartalmaznak ilyen alakokat. Magyarázatot nem fűzött hozzá, így csak találgatni tudjuk indokát: talán abból a feltételezésből indult ki, hogy az eredetiben egységes rendszernek kellett (volna) lennie, és az egyébként sokkal ritkább véghajtott alakokhoz (Κουβού, Κουζού, Ταρκατζούν) igazította a nominativusokat; az -ῆ végződést valószínűleg akkor, ha genitivusnak tekintette,²⁴ a P Καλή (N.) ~ Καλή (G.) (40,66–67.) párja alapján. Részünkről sokkal logikusabbnak véljük, hogy a Ταρκατζούν és Καλή alakok származhatnak íráshibából,²⁵ továbbá elképzelhető, hogy az eredetiben sem volt teljesen következetes rendszer.²⁶ Moravcsik óriási tekintélye folytán a hazai szakirodalomban teljesen egységesen az őáltala megváltoztatott hangsúlyokat használják (valamint nyilván azért is, mert a betűjelek terén a kiadások téves emendatióinak következetes felszámolásával pótolhatatlan munkát végzett). Én mégis valószínűbbnek tartom, hogy

22 Moravcsik 1949, 14., 33–34., ld. fentebb.

23 Az Ἀρπαδή névnel csak DAI 38,53-tól fogva, ahonnet funkcionálisan az alak genitivus.

24 A τοῦ Καρή, τοῦ Κασή alakok azonban aligha genitivusok, hanem ragozhatatlannak felfogott főnevek.

25 Továbbá a Κουζού folyónév, ha egyáltalán valós, és nem az Ἀτελκούζου összetétel második tagjának félremagyarázása, éppen az Ἀτελκούζου párhuzama alapján alighanem elírás másodélesből. (NB. Bekker kiadásában [*Constantinus Porphyrogenitus De thematibus et de administrando imperio*, ed. Immanuel Bekker, CSHB, Bonn, 1840.] éppen ezt emendálta Κουζού-ra.) Ezek után viszont nem merhetjük megjósolni, a Κουβού folyónévnek mi lehetett az eredeti alakja.

26 Az ugyanis kétségtelen, hogy az -ούς nominativusokhoz a görög nyelv szabályainak megfelelően -οῦ genitivus tartozik (vö. 40,64. Βουλτζού).

a P hangsúlyjelei őrzik az eredeti formákat, ezért a továbbiakban visszatérek ezekre.

Mindezek figyelembevételével a következő szójelölést állíthatjuk össze.²⁷

Eredeti alakban megőrzött nevek

Név	Variáns névalak	<i>Locus</i>
Ἀτελοῦζου	—	38,30.
Ἄλμουτζη	Σαλμουτζη P ^y	38,49.
Ἄρπαδῆ/ Ἄρπαδῆ	— Ἄρπαδῆ Mor.	38,49.53.57. 40,13.18.56. 60.
? Βαρούχ	—	38,68.
Ἐζέλεχ	—	40,57.
Ἐτέλ	—	40,24.
Γενάχ	—	40,5.
Ἰέλεχ	—	40,54.57.
Καλή	Καλῆ Mor.	40,67.
Καρή	Καρῆ Mor.	40,6.
Κασή	Κασῆ Mor.	40,6.
Κουρτουγεράτου ²⁸	—	40,5.
? Κουβοῦ	—	38,68.
Κουζοῦ	—	40,24.
Λιούντικα	—	40,12.
Μεγέρη	—	40,4.
Νέκη	—	40,4.

27 A neveket a P kódexben írt alakban közöljük, de a kódexvariánsokat (bármennyire is nem mennek vissza más, független forrásra) és a Moravcsik kiadásában felvállalt konjektúrákat jelölöm. A *locust* Moravcsik számozása szerint adom meg. Az *accentus acutus* és *gravis* természetesen mondatbeli helyzet alapján váltakozik, de a teljes pontosság kedvéért itt az adott helyen éppen szereplő alak szerepel.

28 Ez és a következő, valamint Τατιάνου elvileg lehet görögösen ragozott is, azonban mivel ragozatlan alakokkal közös felsorolás részei, mégis valószínűbb, hogy az eredeti alakot pontosan rögzítik.

Ταριάνου	—	40,5.
Τεβέλη	—	40,57.
[?? Τίτζα	—	40,40.]

Ezeknél a (szándék szerint az eredetit hűen őrző) neveknél meglehetősen egyértelmű kép mutatkozik: a tipikus görög hangsúlynak megfelel az Άτελκούζου, Άλμούτζη, Ίέλεχ, Κουρτουγεράτου, Λιούντικα, Μεγέρη, Νέκη, Ταριάνου, Τεβέλη, viszont feltűnően eltér tíz szó, egy híján mind véghangsúlyos. Világos, hogy a lejegyzőnek volt egy határozott koncepciója arra, hogy a szavak körülbelül felénél egységes, nem görög típusú hangsúlyt rögzítsen, felénél pedig vagy nem ügyelt erre, vagy a másolók ezeket utólag grécizálták – vagy pedig ennél a felénél a hangsúly ugyan eredeti, de véletlenül egybeesett a görögös hangsúllyal. Ez utóbbi elképzelés egyáltalán nem hihetetlen, hiszen ha a másodéles szavakat megnézzük, két kivétellel az utolsó magánhangzónak a modern magyarban 0 felel meg. Ilyen végmagánhangzókat a nyelvtörténetből igen jól ismerünk (redukált, régebbi terminológiával „sorvadó” magánhangzók), de csupán a legkorábbi ómagyar korból: a TA még viszonylag őrzi, a XII. században azonban már csak néhány glosszában szórványosan, pl. Anonymusnál maradt néhány alak²⁹, de az azzal egykorú HB-ben már nyomuk sincs (Anonymusnál mint a régi korról szóló írónál szándékos archaizmusra gyanakodhatunk). Mivel tehát ezek a hangok a XII. században 0 fokra redukálódtak, de már a XI. század közepén is számos esetben nem hangzottak,³⁰ a X. század közepén észszerűen feltehetjük, hogy már nem voltak teljes értékű hangzók.³¹

29 96 mássalhangzóra végződő magyar névvel áll szemben 21 (redukálódó) -u, 2 -y (*Miscoucy, Colgoucy*), 5 esetben mindkét alakra van példa (*Hung/Hungu, Vrsuur/Vrsuuru, Sarolt/Saroltu, Zuard/Zuardu, Ound/Oundu*), 2 helyen pedig csak a szóösszetétel első tagján (*Menumorout, Hetumoger*). Külön megjegyzendő, hogy a -d képző következetesen -i nélkül jelenik meg, és hogy -nec rag előtt többnyire még megmarad a magánhangzó (*Edunec, Ousadunec*), míg az egykorú HB már ott sem tartalmazza.

30 A hagyományos elképzelés szerint a 0 fokot a XIII. század közepére érték el, de már Bárczi okkal hangsúlyozza, hogy a kései adatok írásbeli konzervativizmusra vezethetők vissza (Bárczi 1967, 146.), már a TA is gyakrabban elhagyja, mint írja. Nagyjából ezt a kronológiát fogadja el Katona 2018, 267–269.

31 És evidensen egyes helyzetekben már Konstantinnál hiányoznak: D. Bartha 1964, 4.

Ez esetben nyilván nem hordozhattak hangsúlyt sem, tehát indokolt a másodéles hangsúlyjel. Kivétel egyedül a *Ἰέλεχ* szó, ahol a hangsúlyjelnek valami más oka van, nem tudni, mi, de mindenesetre feltűnő a párhuzam az *Ἐζέλεχ* névvel.

Fordítva a hangsúly logikája nem ilyen világos: több olyan név van, amely véghangsúlyos, de a feltehető modern magyar alak végén már lekopott a magánhangzó. Ezeknél feltehető az is, hogy valami okból a lekopás jóval később következett be, az is, hogy a másoló ezeket formailag egységesíteni próbálta (de mivel nem görögös irányba, ez nem túl valószínű!), ám erre csupán az összes adat megismerése után érdemes megpróbálni magyarázatot keresni.

Az adatok megerősítéséhez meg kell néznünk a görögös végződésel torzított neveket is, bár itt figyelembe kell vennünk, hogy nagyobb az esély a hangsúly torzulására is – mindazáltal három név eredeti és ragozott alakban is ismert (*Ἀλμούτζη*, *Ἄρπαδή*, *Καλή*), és reményt keltő, hogy mindháromnál megőrződik a hangsúly.

Görögös ragvégződéssel ellátott nevek

Név	Eset	Variáns névalak	Locus
Ἀλμούτζης	S/N	Σαλμούτζης P (43.) P ^y (44.)	38,43.44.
Ἄρπαδής/Ἄρπαδής	S/N	—	38,45.
Ἄρπαδῆν	S/Acc	—	38,44.
βοέβοδος	S/N	—	38,5.7.12.43.
βοέβωδον	S/Acc	—	38,34.
βοεβόδου	S/G	—	38,5.
βοεβόδω	S/D	—	38,16.29.
βοέβοδοι	Pl/N	—	38,12.
Βουλτζοῦς	S/N	Βουλτζοῦς Mor.	40,66.
Βουλτζοῦ	S/G	—	40,64.
γυλάς	S/N	γυλάς Mor.	40,51.68.
Ζαλτάς	S/N	Ζαλτᾶς Mor.	40,59.
Ζαλτάν	S/Acc	Ζαλτᾶν Mor.	40,55.
Ἰουτοτζάς	S/N	Ἰουτοτζᾶς Mor.	40,58.
Ἰουτότζαν	S/Acc	Ἰουτοτζᾶν Mor.	

Κάβαροι/ Καβάροι Καβάρων	PI/N PI/G	— Κάβαροι Mor.	39,7. 40,7. 39,2. 39,1.13. 40,1.4.
Καλιῆ	S/G	—	40,66.
καρχᾶς καρχά/καρχᾶ	S/N S/G	καρχᾶς Mor. καρχᾶ Mor.	40,51.67. 40,65.68.
[?? Κρίσος	S/N	—	40,40.]
Λεβεδία	S/N	—	38,3.
Λεβεδίας Λεβεδία	S/N S/D	— —	38,4.13.34. ³² 38,30.
? Μορήσης	S/N	—	40,39.
Σαβαρτοί	S/N	Σαβαρτοί V ¹ F Σάβαρτοί Mor.	38,9.
Ταξίς Ταξίν	S/N S/Acc	— —	40,61. 40,59.
Ταρκατζούς Ταρκατζούν	S/N S/Acc	Ταρκατζούς Mor. —	40,56. 40,54.
Τασῆς	S/N	—	40,61.
Τεβέλης	S/N	—	40,63.
Τερματζούς	S/N	Τερματζούς Mor.	40,64.
? Τιμήσης	S/N	—	40,39.
? Τούτης	S/N	—	40,39.
Φαλιῆς	S/N	—	40,61.
Φαλίτζιν	S/Acc	—	40,58.
Χιδμάς	S/N		38,8.
Χιγγιλοῦς	S/N	Χιγγιλοῦς V F	38,8.

Az eredeti szóalak ezeknél szinte mindig elég egyértelmű, a -ς S/N. és -ν S/Acc. végződést eltávolítva meg is kapjuk, csak a kevés -ος/οι végződésnél kérdéses a megoldás. A hangsúlyozás e teljesebb *corpuson* lényegében egyforma, sőt a végélesek még inkább túlsúlyba jutnak: 19 vagy 20 db,³³ kény-

32 DAI 38,33. Moravcsik kiadásában hoz egy S/Acc. funkciójú Λεβεδία alakot is, ez azonban konjektúra, egy valószínűleg tényleg szövegromlással bekerült közszo helyett, így az alakja elemzéshez nem megbízható.

33 A Ίουτοτζᾶς/Ίουτότζαν variáció alighanem kéziratromlásra vezethető vissza, de csak valószínűbb, hogy a végéles alak az eredeti, a másodéles sem kizárt.

szerítően másodéles: 10 vagy 11, nem kényszerítően másodéles: 2 vagy 3,³⁴ harmadéles: 2 vagy 3.

Ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy a hangsúlyjelölés jórészt eredeti és a hallott alakot rögzíti, legalábbis meghökkentő kép tárul elénk: a magyar szavak nagyobb részén a Bíborbanszületett korában véghangsúlyt jelölnek?³⁵ Ez teljesen ellentétes azzal, amit a mai magyar nyelv mutat, de azzal is, amit nyelvünk múltjáról hallgatólagosan állít a nyelvtörténet.³⁶ Itt ugyanis egy tipikusan véghangsúlyos nyelv képe rajzolódik ki; a mai magyar hangsúllyal a szavak alig több, mint tizedéé egyezik.³⁷ Egyáltalán lehet-e egy ilyen kép valós? Vagy lehetséges, hogy a hangsúlyjel itt valami mást jelöl, és nem a tényleges hangsúlyt?

Felvethető lehetőség, hogy – mivel a középgörögben a hangsúlyos magánhangzó már megnyúlt, a hangsúlytalan lerövidült – egyszerűen a hosszú magánhangzót jelölik hangsúlyjellel. (Lényegében ez Gyóni Máttyás álláspontja,³⁸ azonban mivel így ellentmondásos eredményekre jut, egyes neveknél ezt módosítja, ahol a hangsúlytalan véghang szerinte egyszerűen palatalizációt jelölne,³⁹ vagy éppen egy adott névnél a hangsúly kivételesen semmit nem jelent.⁴⁰) Ez ellen azonban számos, erősebb és gyengébb érv is felhozható. Viszonylag gyenge érv a modern analógia: tapasztalat szerint a magyarul megszólaló nem

34 A Κάβαροι/Καβάροι variánsnál ugyanaz a helyzet, bár Moravcsik határozottan javítja harmadélesre (az eddigiek alapján azonban a fordított irányú javításnak nagyobb az esélye).

35 Legalábbis Ἐξέλεχ esetén pedig középhangsúlyt (a többi másodéles szónál a grécizálást nem zárhatjuk ki). Mindenesetre csak három szón van tipikus „magyaros” hangsúly: Λιούντικα (amelynek a kiejtése az egész névanyagból a legbizonytalanabb), Τέλεχ és Νέκη (ahol más-hová nem is igen kerülhetne).

36 Mivel az ősi finnugor hangsúly első szótagra rekonstruálható, és a mai magyar hangsúly is következetesen oda esik, kutatásunk olyan szinten evidenciának veszi, hogy ez soha nem változott, hogy a mérvadó összefoglalásokban sem írnak róla. Kiss–Pusztai 2005 két helyen mint adottságot említi (111., 322.); Bárczi 1967, 107. egy mondatban tényként közli.

37 Igaz, hogy mintegy negyedénél a jelölés nem informatív: a másodéles szavak jó részénél lehet, hogy csak kényszer a hangsúly helye, hiszen egy esetleges szó eleji hangsúlyt a görög képtelen jelölni. De az Ἀτελκούζου, Αλμούτζη, Κουρτουγεράμπτου, Μεγέρη, Ταριάνου, Τεβέλη és a folyónevek esetében az is éppolyan reális lehetőség, hogy az utolsó teljes értékkel kiejtett magánhangzóra esik a hangsúly.

38 Legrészletesebben kifejtve Árpád nevénel: Gyóni 1943, 19–20.

39 Gyóni 1943, 16.

40 Gyóni 1943, 23.

magyaroknál a hangsúlyos hang megnyújtása általános jelenség, viszont a hosszú, de hangsúlytalan hang téves hangsúlyozása egyáltalán nem jellemző. Van egy-két analógia magánál Konstantinnál is, ahol az eredeti magánhangzó-hosszúságot semmi nem jelöli, viszont az eredeti hangsúlyt hangsúlyjel és hosszú magánhangzó is.⁴¹ Erősebb érv a nem kényszerítően másodéles szavak alakja: az Ἐξέλεχ esetében szinte fel se lehet tenni, hogy a hangsúlyjel hosszúságot jelez, vagy legalábbis ez esetben az általánosan elfogadott magyar etimológia⁴² összeomlik; Φαλίτζιν etimológiája ugyan eddig sem volt problémamentes,⁴³ de egy hipotetikus **falīci kiejtésű alak semmiképp nem illenék egy normál ómagyar szó szerkezetbe. A mássalhangzós végű végéles szavaknál szintén nincs esély arra, hogy a jel hosszúságot mutasson: az Ἐτέλ szót ugyan miért képzelnök **etēl hangalakúnak? És végül: ugyan jó néhány esetben igaz, hogy a szó végi (megmaradó) magánhangzó feltehetőleg eredetileg hosszú volt – és természetesen semmi akadálya feltenni, hogy a X. századig az is maradt –: γυλά-, καρχά-, Ἰουτοτζά-, Ζαλτά- stb.; de néhány esetben ez kifejezetten meglepő: Ἀρπαδή,⁴⁴ Ταξίν⁴⁵ (és ha a név azonosítása helyes, Καλή és Ταση- is). Egyedül ez utóbbiaknál lehet ellenérvként felhozni, hogy ugyanúgy hangsúly is nagyon nehezen képzelhető olyan hangon, amely a XI–XII. században végül

41 Tohtaszjev 2016, 246.: örmény *Tëkik'* > Τεκής, nem beszélve számos örmény névről, ahol csak a véghangsúlyt jelzi hangsúlyjel, de nem hosszú a magánhangzó: pl. *Mazdat* > Μαστάτος stb. Klasszikus arab neveknél a hangsúlyviszonyokat nem tudjuk egyértelműen megmondani, a hosszú magánhangzót viszont igen, és azt jellemzően nem mutatja hangsúlyjel: *Hadīġa* > Χαδιγᾶ (14,12.) (Tohtaszjev 2016, 260.).

42 Németh 1930, 286. magyarázata általános elfogadásra lelt (legfeljebb Uhrman 2012 vitatja, de hangzóhosszúság tekintetében az ő magyarázata is ugyanazt igényli).

43 A hagyományos etimológiák kritikáját ld. Kristó 1976, 33–34.; Kristó 2002, 143–148.; Uhrman 2020, 129–130.

44 Ha hosszúságot jelölne, egészen kifejezetten **Ἀρπάδη alakot várnánk! Másrészt a *-di* képző hangsúlyozására nem ez az egyetlen példa: a (különben főleg másodéles szavakkal operáló) VA παταδι alakja is hasonló.

45 E szónál modern magyarázata leszámazottja (*Taksony*; Anonymusnál [55–57.] *Tocsun*, *Tucsun*, *Thocsun* alakban) és török etimológiája alapján feltehető, hogy az Acc.-alak valójában a tövet mutatja, és a N.-alak csak analóg hozzáképzés (Moravcsik 1943, 47.) – bár kétségtelen, hogy nyugati forrásokban az *-s* végű alak ismert: Liudprand, *Antapodosis* V 33. *Taxis*, *Aventinus*, *Annales Boiorum* V 1. *Toxus*, *Toxi* (S/G.).

nullára redukálódott;⁴⁶ de végülis nincs benne lehetetlen, hogy a redukációs folyamat e néhány szónál jóval később indult meg,⁴⁷ mint a legtöbb hasonlónál, csupán a hangsúly első szótagra áthelyeződése után.

Következtetések

Az eddigi érvek – és az ellenérvek elégtelensége – alapján erősen valószínűsíthető a feltételezésünk, hogy a *De administrando imperio* magyar glosszái hangsúlyjeleinek nagy többsége (a 40. *caput* szinte egésze) tudatos rendszert mutat, amelyből következtetni lehet az eredeti lejegyzés fonetikai körülményeire.

Ez viszont egy olyan hangsúlyozási rendszert mutat, amelyben a szavak többsége utolsó szótagján hangsúlyos; a teljes értékű, a későbbi ómagyarban is megmaradó szóvégi magánhangzók szinte mind. A redukált magánhangzók nagy része nem, kis része igen: az utóbbiak a X. században még talán teljes értékű magánhangzók voltak, de az előbbieket már nem. Az ezek előtti *paroxyton* hangsúlyról bizonyosat mégsem állíthatunk, hisz az lehet az átadó nyelv is, de lehet csupán a görög átírás következménye. Mindenképpen megdöbbentő, hogy Konstantin környezetében számos véghangsúlyos magyar szót jegyeztek fel, és ez ellentmond a magyar nyelvfejlődés egész eddig ismert tendenciájának. Erre tulajdonképpen háromféle magyarázat lehetséges, de mind hasonlóan súlyos következtetések kiindulópontja:

46 Papp 1963, 294. éppen ennek alapján mondja ki, hogy ekkor ezek még nem voltak redukált magánhangzók. A nagy többségükre azonban ez az érv nem vonatkozik, csak e néhány példára (Καλή, Καρή alternatív magyarázatát ld. később), és ez alapján valóban úgy kell tartanunk, hogy a *-di képző i-*-je eredetileg nyilván nem redukálódott, csak később, analóg hatásra. Anonymusnál azonban a XII–XIII. század fordulóján már nem látszik (következőlegesen *Arpad, Botond, Eleud, Borsod*). Egyébként a redukálódás folyamatában nagy anomáliák is vannak, és néha olyan hang is lekopik, amelynél erre az égvilágon semmi okot nem látunk (tökéletes példa a *Ἰουροττῆ*- modern reflexének tartott *Jutas* helynév), s hogy az ilyen abnormális redukciók mikor is következtek be, arra rendszerint nincs közvetlen bizonyíték.

47 Lényegében egyébként ez Gyóni 1943 (világosan ki nem mondott) végső konklúziója.

1) A Bíborbanszületett a Bulcsú–Termacsú-küldöttséggel⁴⁸ nem magyar, hanem harmadik nyelvű (valószínűleg török) tolmács útján érintkezett, aki torzítva adta át a névinformációt. Ez nyelvileg megmagyarázná a helyzetet, de súlyos történeti kérdéseket vet fel: Miért fogadott el a magyar küldöttség egy ilyen típusú közvetítést? Ők maguk pedig eszerint tökéletesen tárgyalóképesek voltak egy törökös nyelven? Ráadásul egyes szövegszakaszok nem ezt a rendszert mutatják, eszerint tehát a bizánci udvarnak mindenképp megvolt a technikai lehetősége közvetlenül magyarból tolmácsoltatni az anyagot. (Vagy ez egy jóval korábbi korszakra igaz csak, és a Levédia-történet IX. századi lejegyzésből öröklődött?)

2) Anyanyelvi tolmács útján tárgyaltak, azonban nem a mi fogalmaink szerinti ősmagyar nyelven beszéltek, hanem egy ótörök nyelvjárásban, s a magyar szavakat ennek megfelelően módosítva ejtették. Ennek ugyan kissé ellentmond, hogy az általánosan török etimológiájúnak tartott neveket is magyar redukált magánhangzóval a végén jegyezték le, de ezt talán magyarázhatja az, hogy ezek a többségi magyar nyelvben már bevett, sőt mondhatni „hivatalos” használatú nevek, és alakjuk ennek megfelelően alakult. Az elképzelés ugyanakkor egybeesik a Bíborbanszületett információjával a magyarok többféle nyelvhasználatáról,⁴⁹ és azzal is, hogy törzsneveink közül csak kettőnek (Nέκη és Μεγένη) van megbízható finnugor etimológiája, a többi török eredetű.⁵⁰ Külön magyarázatot fog igényelni azonban a tény, hogy ilyen esetben hogy lehetett a magyar nyelv többségi, rövid idő múlva kizárólagosan fennmaradó nyelv, sőt hogyhogya már a honfoglalás előtt ismert az *Árpád*-típusú, magyar képzős névadás (különösen, ha feltételezzük, hogy Termacsú lett volna magyar anyanyelvű!).

3) Legalábbis a X. században átmenetileg a magyar nyelv erősen véghangsúlyos irányba fejlődött, majd ez az újítás a XI. századtól gyorsan és tökéletesen

48 Ezt nem tudjuk jobban specifikálni, ugyanis – bár történeti érvelések léteznek amellett, hogy egyes információk specifikusan Termacsútól vagy Bulcsútól származhatnak – nincs rá bizonyítékunk, hogy konkrétan a küldöttség melyik vezetője vagy esetleg egy beosztott diplomata (vagy mindezek közül több is) diktálta le a neveket.

49 DAI 39, 8–10.

50 Németh 1930, 241–271., a *Keszi* alakjára vele szemben ld. Moravcsik 1943, 140.; egyebekben azóta lényegében az ő levezetését ismétli mindenki.

felszámolódtott. Ennek tulajdonképpen egyetlen reális oka lehetett egy igen erős szub- vagy szupersztrátum átmeneti hatása (legvalószínűbben egy török típusú nyelv). Igaz, éppen a X. században ilyen szubsztrátumként kínálkoznék az új hazában talált őslakók (egy részének) nyelve, de ennek ellentmond az, hogy az új haza folyónevei éppen nem illeszkednek ebbe a hangsúlytípusba. Megoldás lehet azonban az is, ha a Hétmagyar törzsei közül több volt törökös nyelvű, és ezeknek a többségi magyarba való beolvadása okozott erős adsztrátum- vagy még inkább szupersztrátumhatást. Ez utóbbi elképzelés lényegében egybeesik a 2. lehetőséggel.

Eltérő csoportok

Mint fentebb jeleztük, néhány név fonetikai szerkezete egy vagy több vonásában eltér a tipikustól; leszámítva az új haza és Etelköz folyóneveit, ahol ez természetesnek mondható, ezek többsége a 38. *caput*-ban található (Λεβεδία, Λεβεδίας, βοέβωδος), egy a 40.-ben (Λιούντικα). Kérdéses a többesszámú nevek (Σαβαρτοί, Κάβαροι/Καβάρτοι) helyzete, mert ezek -οι végződése véghangsúllyal -ο és -ού főre is utalhat, mindenesetre nem lehet kizárni, hogy ezek is e csoportba sorolhatók. Feltűnő, hogy valamennyi olyan hangsúly, amely feltehetőleg megegyezik a maival (tehát a lehető legelőbbre húzódik) ezeknél tapasztalható. Itt tehát mintha egy más lejegyzési metódus nyomát látnók, amely esetleg más anyanyelvű informátorra is utal. Még feltűnőbb, hogy a 38. *caput* (a végén levő, tartalmilag, földrajzi lokalizálásában és névanyagában is elkülönülő folyónévsort leszámítva) erősen ezt a sémát követi: voltaképp csak az Ἀρπαδή név, amely többször szerepel a 40. *caput*-ban is, és egy esetleges eltérő adatot az őskézirat valószínűleg egységesített (természetesen a többségi irányba) és a két levédiai folyónév (Χιδμάς, Χιγγιλούς), amelyek *hapax legomenonok*, és bizonyosan csak annyi állítható róluk, hogy *nem rínak ki* a magyar névtípusból.⁵¹ Ἀτελκούζου és Ἀλμουτζη „magyaros”

51 Jelen tanulmányban nincs helyünk e két névalakot értelmezni, csak megjegyezzük, hogy azonosításuk (következőleg mai névalakjuk) szélsőségesen vitatott (néhány markáns vé-

szerkezetűek, de hangsúlyban mindenképp semlegesek: akár elől volt rajtuk a hangsúly, akár *paroxyton* (amit a szóvégmagánhangzó gyengülő volta indokolhat), a császár csak így jegyezhetette le görögül.

Nehezen cáfolható tehát egy olyan gondolatmenet, mely szerint a 38. *caput* adatait más nyelvű informátorra is visszavezethetjük, mint a Bulcsú–Termacsú-küldöttség: és valóban, már régebben felvetődött, hogy a 38. *caput* jóval régebbi közlésre támaszkodik.⁵² Ezt a nézetet tehát a nyelvi adatok megerősítik. Mármost ugyanazok az érvek a Λιούντικα névre is igazak, tehát azt is feltehetjük, hogy a 40. *caput* órá vonatkozó mondatai is elkülönülő, korábbi – elképzelhetően az eseményekkel kortárs – adatot jelentenek. Ez pedig rögtön megmagyaráz egy eddig rengeteget és hiába vitatott kérdést, mégpedig azt, hogy miért nem szerepel Λιούντικα a küldöttségre visszavezethető Árpád-családfán. Mert ők egyáltalán nem beszéltek róla, a császár más forrásból szerzett tudomást a létéről.⁵³

Ezeknek az adatmorzsáknak a nyelviségéről összefoglalólag annyi mondható, hogy hagyományos értelemben ősmagyar (talán még IX. századi) nyelvi elemek rögzítéséről van szó, amelynek azonban nyilván nem volt olyan egységes metodikája, mint a későbbi adattömegnél, és ezért a fonetikai rekonstrukciója jóval nehezebb,⁵⁴ szó elei hangsúlyuk viszont valószínűsíthető.

Még egy elkülönülő csoport van természetesen, az új haza folyónevei, amelyek egyrészt logikailag egészen új jövevényszók, és az alakjuk ezt részben mutatja is, másrészt legalábbis nem bizonyítható, hogy a tipikus véghangsúlyok jelentkeznének, így az ezeket átadó informátornál is inkább a „hagyományos”

---

lemény: Fehér 1921, 95–97.; Czeglédy 1975, 53.; Harmatta 1984, 420–424.; összefoglalja a problémakört: Tóth 2014, 108–116.). Etimológiára még kevésbé vállalkoznak, talán csak Harmatta i. h., aki szerint alán eredetűek. Amíg ezt nem lehet tisztázni, a nevek magyar volta kérdéses marad, de megjegyzendő, hogy DAI 42,58. (a besenyőkről szólva) a legtöbb idézett nézet szerint ugyanaz a folyó Συγγούλ néven – tehát legalább az valószínű, hogy nem besenyő nyelvű az adat.

52 Kapitánffy 1999; Kapitánffy 2003, 142–144., vö. Tóth 2014, 67.; Farkas 2014; Tóth 2020, 158–159.

53 Amint Harmatta 1984, 425. nagyon röviden fel is veti.

54 Mind a Λιούντικα, mind a Λεβεδίαις nevek értelmezése elég vitatható és vitatott kérdés, amelyet itt, a mi témánk szempontjából nincs értelme részletezni.

ősmagyar nyelv tehető fel, és gyaníthatjuk, hogy a honfoglalók által itt talált őslakók nyelve sem volt típusosan véghangsúlyos. Fenntartva, hogy az őslakók nyelve valószínűleg nem is volt egységes, ezek az adatok sem mondanak ellent annak a feltételezésnek, hogy a magyar nyelv már a késő avarkorban jelentős szerepet játszhatott a Kárpát-medencében (különösen, ha meggondoljuk, hogy három folyónév úgy néz ki, már viszonylag jól integrálódott a magyar nyelvbe).

Problémás vagy újraértelmezendő alakok

1. Jelen helyen nem tudjuk részletezni a Σαβαρτοί népnév problematikáját, amelynek alakjában Moravcsik kiadása önkényesen megváltoztatta a hangsúlyt. Ha a kézirati hagyomány alakját vesszük komolyan, az *oi* végződés azt sugallja, ennek a tőalakja is olyan lehetett, mint a Βουλτζούς stb. nevéké.⁵⁵ Ez viszont valószínűleg azt jelentené, hogy a név eddig is nagyon sokat vitatott etimológiáját⁵⁶ újra kellene tárgyalni.

2. Világosan hibás a Καρή és Κασή törzsnevek párhuzama – csak erről nem sokan vesznek tudomást. A két azonos szerkezetű név mai reflexének is azonosnak kellene lennie, míg a gyakorlatilag vitathatatlan modern reflexük, a *Kér* és *Keszi* településnevek erősen eltérnek. A Κασή lehetséges **kä'si* olvasatából *Keszi* jól levezethető, de a párjából *Kér* nem! Ez azonban nem jelent valódi gondot: a két, magyarul nem beszélő idegen számára majdnem azonos és közvetlen egymás mellett levő szó egyikének lejegyzésénél könnyen érthető, sőt, szinte várható az analógiás tévesztés. A *Kérből* visszakövetkeztethető ómagyar alak görög betűkkel logikusan **Kéρη* lenne,⁵⁷ és nyugodtan elfogadhatjuk, hogy ez is volt az eredeti alak, amely a másolás során egyenlítődtől ki a típusosabb, végéles, α

55 Hacsak nem feltételezzük, hogy Konstantin vagy másolója egy görög *adiectivum verbalét* hallott bele a névbe, ami azt okozná, hogy ő módosította a hangsúlyt.

56 Nem részletezzük a különböző álláspontokat, csak jelezzük, hogy nagyjából Uhrman 2010 friss és indokolt érvelését követhetjük: az *-oi* végződésből nem szabad magyar szóvégre következtetni, ez csak többesjel, és a feltehető egyszámból kell kiindulni (ami szerinte is, bár más okból levezetve, leginkább *-u* lehet).

57 Vö. *Nyék* ~ *Nέκη*.

magánhangzós alak irányába. Az igazi problémát a harmadik hasonló névalak (Καλή) jelenti, mert ennek az elfogadott nézet szerint⁵⁸ a mai reflexe megint egy harmadik, és ismét nem túl logikus alak: *Kál*. Itt szintén érthetetlen a véghangsúly, sőt, a magánhangzó-harmónia alapján az eltűnt véghangzóra is inkább mély hangrendűt várunk,⁵⁹ ennek pedig miért lenne η a görög leképezése?⁶⁰ Ugyanakkor ez a szó távolabb van az előző pártól, egészen más hangalakú nevek mellett, így valószínűtlen, hogy analóg úton az előzőek hathattak volna rá. E harmadik szó írásmódja tehát számunkra észszerűtlen, hacsak nem próbálkozunk azzal, hogy elvetjük a standard etimológiáját, és egy helynévben fenn nem maradt hangalakot (**kā'li??*) rekonstruálunk rá.

3. Végül marad két név, amelyek az eddigi rendszertől teljesen idegenek: Φαλῆς és Τασης. Miért *véghajtottak* ezek? (S vajon itt a ς a S/N. ragja vagy a tő része?) E kérdést azonban csak éppen megemlíteni tudom itt, hiszen e két szó azonosítása rég ismert problémákat vet fel,⁶¹ amelyeket külön tanulmányt igényelne körüljárni. Eddigi érvelésünk alapján erre még sejtést sem tudunk megfogalmazni; s ami ennek következménye, a konstantini glosszákészletből e két szót egyelőre magyarázhatatlannak kell tekintenünk.

58 Pais 1929, 122–123.: **Kāli~Kālu*, Moravcsik 1943, 134.: *Kali, török eredetű.

59 NB. az első helynévi előfordulások közt van *-u* véghangú: 1199 *Kalu* (Pais 1929).

60 A Ταξιν (<*toqšin, Moravcsik 1943, 252.) névben ilyen helyzetben ι, a γυλάς (<*džila) névben υ áll. (Régóta vitatott kérdés, hogy az υ és η Konstantinnál már egybeesik-e. Erre a X. század elejétől már mindenképp ismerünk jó példákat, és Moravcsik azonosnak is vette, Tohtaszjev azonban számos példát hoz rá, hogy υ~η tévesztések mellett az υ~ou tévesztések még gyakoribbak: Tohtaszjev 2016, 146–158.) Ugyanakkor ez a probléma nem megoldhatatlan, mert η~ι itacizmus egy XI. századi másolónál spontán is előállhat (és a DAI-kéziratokban vannak ilyen esetek, amelyeket Moravcsik kiadása nem is mutat: Moravcsik 1949, 38.), tehát egy eredeti *Kāli alak kettős másolási hibája ha nem is valószínű, de nem teljesen lehetetlen.

61 Egyáltalán azonosak-e a Φαλιτζιν és az anonymusi *Tosu/Thosu* alakokkal, és mi azok mai megfelelője?

Összefoglalás

A *De administrando imperio* magyar glosszái hangsúlyjeleinek értékelése tehát mindenképp azt a következtetést sugallja, hogy ezek egy következetes, nem görög nyelvi rendszer nyomait mutatják, azonban ez a rendszer *döntően véghangsúlyosnak tűnik*, és ez – akárhogy is értelmezzük – valamilyen formában arra utal, hogy a Bulcsú–Termacsú–követség nyelve más volt, mint várjuk: vagy ők, vagy tolmácsuk nem magyar anyanyelvű volt, vagy magyar nyelvük egy később felszámolódt, de akkor igen erős szubsztrátumra épült. E – nyugtalanító távlatokat nyitó – fő következtetés mellett több mellékes, de nem jelentéktelen dologra is fény derül:

- a Levédia-történet, Λιούντικα szerepe és az új haza folyónévsora nem a Bulcsú–Termacsú–küldöttségtől származik, hanem a várható ősmagyar hangsúlyozást használó informátoroktól;

- a βοέβοδος/*vajda* a X. századra már a magyar nyelvbe betagozódott jövevényszó volt;

- a Τασις és Φαλις nevek fonetikai rekonstrukciója bizonytalan, ezért eddigi etimológiájukat és azonosításukat sem vehetjük biztosra, és hasonló a helyzet a Σαβαρτοι néprénnel is;

- legalább a Καρή törzsnév, de talán a Καλή személynév is íráshibával van hagyományozva.

Szükséges volna megvizsgálni a honfoglalás és az Árpád-kor többi görög nyelvű forrását is abból a szempontból, hogy vajon azokban is lehet-e rendszerszerűséget megállapítani és Konstantinéhoz hasonlót-e. Ezt azonban e tanulmány keretei nem teszik lehetővé – egyébként pedig módszertanilag jóval nehezebb feladat, hiszen más forrásainkban jóval kevesebb a releváns nyelvi adat.⁶² Csupán érintőlegesen jegyzek meg annyit: az egyetlen gyakorlatilag kortárs forrás, *Georgius monachus continuatus* magyar glosszái (Ἀρπάδη, Κουσόνη) érezhetően más hangsúlyokat mutatnak, vagyis – ha azok mögé szabad rendszert látnunk – ismét más forrásokra támaszkodhatnak.

62 Kivéve talán Ιοάννης Κινναμωστ.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bárczi 1967.** Bárczi Géza: Hangtörténet. In: Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán: *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1967. 95–180.
- Czeglédy 1975.** Czeglédy Károly: *Magyar őstörténeti tanulmányok*. KCsT – MTAK, Budapest, 1975.
- D. Bartha 1964.** D. Bartha Katalin: *Tővégi magánhangzóink története a 16. század közepéig*. Nyelvtudományi Értekezések 42. Akadémiai, Budapest, 1967.
- Du Cange 1688.** Carolus Du Fresne dom. Du Cange: *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis*. Anissonii–Posuel–Rigaud, Lugduni, 1688.
- Farkas 2014.** Farkas Zoltán: A magyar honfoglalás korának bizánci forrásai. In: Sudár Balázs et al. (szerk.): *Magyar őstörténet – tudomány és hagyományörzés*. MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest, 2014. 267–271.
- Fehér 1921.** Géza Fehér: Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V–XI. Jahrhundert. *Keleti Szemle* 19. (1921) 2. sz. 5–183.
- Fehér 2021.** Fehér Bence: Modern filológiai teendők a magyar őstörténet középgörög forrásai körül. In: Türk Attila (főszerk.): „*Hadak Útján.*” A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIX. konferenciája. PPKE BTK Régészettudományi Intézet – Martin Opitz, Budapest, 2021. 453–462. DOI: 10.55722/Arpad.Kiad.2021.4.1_23
- Gyóni 1943.** Gyóni Mátyás: *A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei*. PPTE Görög Filológiai Intézet, Budapest, 1943.
- Harmatta 1984.** Harmatta János: Lebedia és Atelkuzu. *Magyar Nyelv* 80. (1984) 419–431.
- Kapitánffy 1999.** Kapitánffy István: Konstantinos magyarokra vonatkozó tudósításának forrásai. *Antik Tanulmányok* 43. (1999) 283–285.
- Kapitánffy 2003.** Kapitánffy István: *Hungarobyzantina*. Typotex, Budapest, 2003.
- Katona 2018.** Katona Csilla: A tővégi magánhangzók eltűnése a magyarban. *Argumentum* 14. (2018) 264–284.
- Kiss–Pusztai 2005.** Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Osiris, Budapest, 2005.

- Kristó 1976.** Kristó Gyula: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica* 55. (1976) 1–101.
- Kristó 2002.** Kristó Gyula: Árpád fejedelemutódai. In: Kristó Gyula: *Árpád fejedelemtől Géza fejedelemig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2002. 93–105.
- Mackridge 2009.** Peter Mackridge: A language in the image of the nation: Modern Greek and some parallel cases. In: R. Beaton – D. Ricks (eds.): *The Making of Modern Greece. Nationalism, Romanticism & the Uses of the Past (1797–1896)*. Ashgate, Farnham, 2009. 177–188.
- Miklosich 1886.** Franz Miklosich: *Etymologisches Wörterbuch der slawischen Sprachen*. Braumüller, Wien, 1886.
- Moravcsik 1943.** Moravcsik Gyula: *Byzantinoturcica II*. PPTE Görög Filológiai Intézet, Budapest 1943.
- Moravcsik 1949.** Gyula Moravcsik: Critical Introduction. In: Moravcsik Gy. (Ed.) Constantine Porphyrogenitus: *De administrando imperio*. PPTE Görög Filológiai Intézet, Budapest, 1949. 14–42.
- Németh 1930.** Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. MTA, Budapest, 1930.
- Pais 1929.** Pais Dezső: Kál és társai. *Magyar Nyelv* 25. (1929) 121–124.
- Papp 1963.** Papp István: Voltak-e sorvadó magánhangzók a nyelvünkben? In: Benkő L. (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből*. Nyelvtudományi Értekezések 40. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 288–295.
- Sinor 1982.** Denis Sinor: Interpreters in Medieval Inner Asia. *Asian and African Studies* 16. (1982) 3. sz. 293–320.
- Tohtaszjev 2016.** С. Р. Тохтасьев: *Язык трактата Константина Багрянородного De administrando imperio и его иноязычная лексика*. Наука, Санкт Петербург, 2016.
- Tóth 2014.** Tóth Sándor László: *A magyar törzsszövetség politikai életrajza*. Akadémiai doktori értekezés, Szeged, 2014.
- Tóth 2020.** Tóth Sándor László: A *De administrando imperio* 38. fejezetének forrásai. *Acta Historica* 145. (2020) 155–169.
- Uhrman 2010.** Uhrman Iván: Szavirok, szavártok, magyarok I. In: Dobrovits M. (szerk.): *A Kelet ritka nyugalma*. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 2010. 52–75.

Uhrman 2012. Uhrman Iván: Ezelekh/Ecser. Egy ismeretlen magyar fejedelem a 10. századból. In: Dobrovits M. (szerk.): *Az érett kor ítélete*. Liliium Aurum, Dunaszerdahely, 2012. 71–93.

Uhrman 2020. Uhrman Iván: *Kazárok, magyarok, zsidók*. Attraktor, Mária-besnyő, 2020.

